

УДК 37(477) (092)

Дмитро Боднар
Dmytro Bodnar

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ О. МАЗУРКЕВИЧЕМ ПЕДАГОГІЧНИХ ПОГЛЯДІВ ПЕРЕДОВИХ ДІЯЧІВ ОСВІТИ, НАУКИ І КУЛЬТУРИ ДОРАДЯНСЬКОЇ ДОБИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

O. MAZURKEVYCH'S HISTORICAL AND PEDAGOGICAL INVESTIGATIONS OF PEDAGOGICAL VIEWS OF PROGRESSIVE EDUCATORS, SCIENTISTS AND CULTURE FIGURES OF THE PRE-SOVIET EPOCH IN THE CONTEXT OF PEDAGOGICAL SCIENCE DEVELOPMENT

У статті йдеться про вивчення та узагальнення академіком О. Мазуркевичем поглядів видатних представників освіти, науки і культури дорадянської доби. Виявлено, що вчений ґрунтовно досліджував педагогічну спадщину С. Васильченка, П. Грабовського, О. Дорошкевича, Я. Коменського, В. Острогорського, М. Пирогова, Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки, Т. Шевченка. Відзначається всебічність та ретельність аналізу їхніх педагогічних поглядів науковцем з позицій історико-біографічного підходу. З'ясовано, що О. Мазуркевич послідовно розвивав педагогічні ідеї передових діячів освіти, науки і культури у своїх наукових та науково-методичних працях, закликав до використання їхніх кращих педагогічних надбань у практиці роботи школи.

Ключові слова: освіта, педагогіка, методика літератури, принципи навчання, педагогічна спадщина, літературна освіта, недільні школи.

Реформування системи освіти України вимагає пошуку оптимальних шляхів її розвитку з урахуванням найкращих і найрезультативніших доробок вітчизняної освіти, у тому числі цілісного розкриття витоків педагогічної науки. З огляду цього доцільним є розгляд педагогічної спадщини видатних українських учених, серед яких чільне місце займає академік О. Мазуркевич.

Мета цієї статті полягає у науковому аналізі праць О. Мазуркевича, що відтворюють педагогічні пошуки передових діячів освіти, науки і культури дореволюційної доби у контексті розвитку педагогічної науки, та узагальненні його поглядів щодо перспектив використання їхніх надбань у галузі освіти.

Академік О. Мазуркевич як представник свого часу, один із фундаторів методичної науки був добре обізнаним з проблемами тогочасної школи, тому у своїх працях він завжди висвітлював проблемні питання, які стосувалися удосконалення та підвищення ефективності освітнього процесу. Це, в свою чергу, вимагало від нього не тільки створення нових методичних технологій вивчення літератури, а й вивчення та осмислення уже відомих педагогічних та літературознавчих надбань. Учений стверджував, що найповніше критичне використання творчої спадщини передових письменників і педагогів необхідне для того, щоб "...використати все краще з минулого для збагачення сучасного" [5, с. 10]. Саме тому до пріоритетних напрямів його наукових досліджень можна віднести історико-педагогічні дослідження.

Вивчення праць науковця свідчить, що О. Мазуркевич чимало зусиль спрямовував на вивчення педагогічної спадщини відомих діячів у галузі освіти, науки і культури. Завдячуючи

його науковим пошукам, педагогічна спільнота не тільки глибше пізнала педагогічні погляди відомих вчених, педагогів, письменників та філософів, ознайомила з їхніми науковими та педагогічними здобутками.

Упродовж майже п'ятидесяти років він досліджував творчість та педагогічні погляди С. Васильченка, П. Грабовського, О. Дорошкевича, Я. Коменського, В. Острогорського, М. Пирогова, Г. Сковороди, І. Франка, Лесі Українки, Т. Шевченка. Відновив забуті імена Х. Д. і Х. О. Алчевських, І. Прижова, Л. Струніної.

Зрозуміло, що в ті часи, на які припало життя і творчість ученого, існували певні обмеження щодо висвітлення педагогічних ідей передових діячів освіти, науки і культури. Саме тому історики педагогіки присвячували свої дослідження лише “дозволеним” владою персоналіям (В. Ленін, Н. Крупська, А. Макаренко, К. Ушинський, Я. Коменський, Г. Сковорода, Л. Українка, І. Франко, Т. Шевченко та інші). Не виключенням був і О. Мазуркевич. Однак у колі його наукових інтересів здебільшого перебували творчі біографії передових діячів освіти і культури дорадянського періоду, які зіграли визначну роль у піднесенні української культури, мистецтва, літератури, освіти і науки. В основу досліджень педагогічних персоналій О. Мазуркевичем був покладений історико-біографічний метод, який дозволив ученому проаналізувати творчість учених з урахуванням історичних умов їхньої життєдіяльності. Основними джерелами дослідження науковцем педагогічних персоналій стали їхні наукові, публіцистичні праці, архівні джерела, що автентично відтворювали досліджувану епоху. При цьому вчений прагнув визначити те нове, прогресивне, що вносилося видатними педагогами до скарбнички педагогічної науки, а також те, що, на його думку, має бути відкинуте. Низка праць, присвячених висвітленню поглядів передових вчених, представників культури і мистецтва й сьогодні представляють інтерес для дослідників. Серед них стаття О. Мазуркевича “Ян Амос Коменский и прогрессивные педагоги Украины”, де на основі ґрунтовного і всебічного порівняльного аналізу праць Я. Коменського, видатних українських педагогів та досвіду роботи українських братських шкіл висвітлено їх взаємовплив і взаємозв'язок, що виявлявся насамперед у вимогах до вчителя та організації навчання [11, с. 104-111].

Учений доводить, що вчителі братських шкіл були послідовниками і популяризаторами педагогічних ідей Я. Коменського, який на той час уже був достатньо відомий серед українців, росіян і білорусів як педагог-просвітитель. Коменського Я. і передових українських педагогів Г. Смотрицького, І. Гізеля об'єднувала ідея загальнодоступних шкіл. Крім того, вони були єдині у вимогах до організації навчального процесу, зокрема вимога Я. Коменського щодо необхідності підтвердження кожного теоретичного положення прикладами знайшла своє відображення у Статуті Львівської братської школи. Спільною була й вимога щодо дотримання систематичності й послідовності у навчанні, необхідності застосування принципу наочності. Сходилися погляди Я. Коменського і частини вчителів братських шкіл й на питання навчання рідною мовою, вивчення та застосування у навчанні поетики, які були відбиті у працях Мелетія Смотрицького “Грамматика словенская правильное синтагма...” (1619), Памви Берінди “Лексикон словеноросский и имен толкование” (1627), Іонікія Галятовського “Ключ разумения” (1659). Вчений доводить, що педагогічні ідеї Я. Коменського знайшли своє відображення й у педагогічних ідеях Григорія Саввича Сковороди. Так, співзвучними він вважає їх погляди щодо навчання на національній основі та запозичень, які пропагував і Т. Шевченко.

Мазуркевич О. упевнено стверджує, що ідеї Я. Коменського щодо нерозривності виховання і освіти, повторне поглиблене проходження наукових циклів на кожній ступені освіти, введення музики як обов'язкового шкільного предмета, навчання дітей рідною мовою, обов'язковості формування в учнів умінь застосовувати знання на практиці мали великий вплив на розвиток педагогічної думки людства та найбільш близьких йому слов'янських народів, що знайшло своє відображення у працях сучасників видатного педагога. “Развивая его традиции, прогрессивная педагогическая мысль на Украине решительно противостояла антинародной иезуитской педагогике и сыграла свою важную роль на одном из важнейших

исторических этапов общественной жизни, когда решалась судьба украинского, как и русского, белорусского и других братских народов нашей страны”, – стверджує вчений [11, с. 111].

У колі інтересів О. Мазуркевича з вивчення педагогічних знахідок у дослідженнях передових діячів освіти і культури були й такі постаті, як: Леся Українка, Г. Сковорода, І. Франко, Т. Шевченко. У статтях, присвячених педагогічним ідеям Л. Українки (Леся Українка в боротьбі за підвищення виховної ролі літератури”, 1966; “Революційний пролетаріат і політична позиція Лесі Українки”, 1971), Г. Сковороди (“Г. С. Сковорода – учитель поетики”, 1972; “Воскресіння нетлінного, відродження заповітного”, 1994), І. Франка (“Вклад І. Франка в методіку української літератури”, 1956; “Іван Франко – дослідник творчості Федьковича” в книзі “Слово про великого Каменяра”, 1956; “Народа сын (И. Я. Франко)”, 1956; “Іван Франко у зв'язках з народними просвітителами Наддніпрянської України: [зокрема, з Х. Д. та Х. О. Алчевськими]”, 1968), Т. Шевченка (“Шевченко і петрашевіці”, 1953, “Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи”, 1954, “Шевченко в працях передових російських педагогів”, 1955, “Шевченко в оцінці російського революціонера 60-х років І. Г. Прижова”, 1957, “Т. Г. Шевченко в Харківській недільній школі”, 1964, “Великий просвітитель. Т. Г. Шевченко у боротьбі за передову науку і народну освіту”, 1964, “Т. Г. Шевченко в творчій спадщині прогресивних українських педагогів”, 1966), О. Мазуркевич особливу увагу звертав на їхні погляди щодо навчання та виховання підростаючого покоління у школі та сім'ї, а також організації навчання дорослих. Аналізуючи праці вищезазначених освітніх діячів, науковець відзначає їх одностайність у поглядах щодо необхідності і важливості для розвитку дитини навчання рідною мовою.

Висвітленню поглядів видатного українського письменника, філософа і педагога Г. Сковороди присвячений розділ “Гуманістичне спрямування і життєва основа шкільного курсу Г. С. Сковороди” монографії О. Мазуркевича “Нариси з історії методики української літератури”, 1961, статті “Благословенні ви, сліди. До 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди”, 1972; “Живим словом і писанням... (До 250-річчя з дня народження Г. С. Сковороди)”, 1972; “Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г. С. Сковороди”, 1972; “Проблеми словесності у творчій спадщині Г. С. Сковороди”, 1975. Його діяльність науковець пов'язує з одним із етапів історії методики літератури. Аналізуючи праці першого біографа письменника М. Ковалинського, науковець доходить висновку, що уже вчителюючи у Переяславі, Г. Сковорода мав чітку концепцію навчання словесності, свідченням чого була праця філософа “Рассуждение о поэзии и руководство к искусству оной для Переясловской семинарии”, яку він розвинув у подальших працях та поклав в її основу принцип високої ідейності викладання словесності, гуманістичної спрямованості всього навчання.

Ученому близькі погляди письменника щодо необхідності читання класичних і нових творів (у своїх працях О. Мазуркевич неодноразово говорив про важливість ознайомлення школярів як з класичними, так і сучасними творами художньої літератури, зокрема реалізував це положення при укладанні шкільних підручників), причому читання усвідомлене, пережите і засвоєне, читання “со вкусом”; навчання рідною мовою; вміле поєднання естетичної і пізнавальної функції читання літератури; виховання мислячої, розумної, чуйної людини.

Аналіз творчої спадщини Г. Сковороди дозволив О. Мазуркевичу назвати визначальні, провідні педагогічні ідеї великого мислителя:

- патріотичне виховання, виховання дітей у дусі вірності своєму народові і готовності завжди йти з народом, служити йому;
- гуманістичне виховання, повага до людини;
- демократичне виховання, нерозривний зв'язок з життям, з народом;
- трудове виховання;
- гармонійне виховання, розвиток дітей з урахуванням їх природних нахилів і здібностей;
- свідоме виховання [5, с. 68].

Науковець стверджує, що основним дидактичним принципом у педагогічній концепції Г. Сковороди був зв'язок навчання з реальною дійсністю, підкорення його практичним

потребам і насущним вимогам життя [5, с. 62]. Крім того, він гаряче підтримує принцип ідейності навчання, висунутий Г. Сковородою, розвиває його у багатьох своїх працях.

Важливим науковець вважає міркування Г. Сковороди щодо того, що кожен учень має зайняти в житті місце за своїми здібностями і знаннями, при цьому сам процес навчання не повинен бути стихійним, він має мати активний характер втручання в природний хід розумового і естетичного розвитку дитини [5, с. 66].

Чимало часу учений присвятив вивченню педагогічних поглядів Лесі Українки. Цінним для розвитку педагогічної думки в Україні О. Мазуркевич вважає її думки щодо виховної ролі художньої літератури. Він відзначає подвижницьку діяльність письменниці з укладання першого загальнодоступного підручника українською мовою “Стародавня історія східних народів”, у якому велику увагу вона приділила історії розвитку мистецтва і літератури народів Сходу. Віддає належне турботам поетеси щодо розвитку дитячої книжки, поширенню фольклорного збірника “Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини й Звягельщини на Волині”. Науковець підкреслює, що у своїх збірках і творах для дітей, як і у ставленні до них, Леся Українка завжди залишалася справжнім педагогом, дбала, щоб “дитяча душа була до неї довірливо відкрита” [3, с. 48].

Мазуркевич О. постійно працював над удосконаленням змісту шкільної літературної освіти. Тому й близькі вченому були погляди письменниці на питання добору художніх творів для школярів, зокрема для позакласного читання. Особливу увагу дослідника привернули неопубліковані листи поетеси, які, на його думку, мають не тільки літературознавче, а й педагогічне значення і становлять інтерес у зв’язку з історією розвитку методики української літератури [3]. У них вона переймалася народними читаннями, скаржилася на те, що “добрих популярно-наукових книжок” було дуже мало. Відзначаючи багатогранність педагогічних поглядів письменниці, Мазуркевич О. зауважує, що вона піклувалася не тільки проблемами літератури, але й вивченням іноземних мов [3].

Аналіз праць українського поета, лірика, публіциста, перекладача П. Грабовського, зокрема “О развитии школьного образования в Ахтырском уезде Харьковской губернии ” (1885), “Дещо про освіту на Україні” (1897), “Лист до молоді української” (1894), дозволив О. Мазуркевичу зробити висновок, що до кола інтересів П. Грабовського входили питання навчання і виховання підростаючого покоління. Зокрема цінними вчений вважає думки поета про необхідність заохочення учнів до читання, вироблення у них літературних смаків і формування їхніх читацьких інтересів [5, с. 190].

Чимало уваги О. Мазуркевич приділяв вивченню педагогічної спадщини українського поета, революціонера-демократа Т. Шевченка. У своїх працях він підкреслює педагогічне значення творчості Т. Шевченка, ролі його творчості у становленні й розвитку методики української літератури в другій половині XIX століття. Так, у “Нарисах з історії методики української літератури” вчений стверджує, що найбільша заслуга у створенні перших українських шкільних підручників, як і в усій боротьбі за навчання в школах України рідною мовою та вивчення української літератури, належить саме Т. Шевченку [5, с. 81].

Надзвичайно прогресивними та актуальними він вважає ідеї Т. Шевченка щодо створення шкіл для трудового народу. Поет озброював ці школи своїм “Кобзарем” і складав для них підручники, починаючи з “Букваря южнорусского” [7, с. 51]. Зокрема вчений зазначає, що усі передові російські діячі, педагоги з глибоким інтересом та повагою ставилися до цих ідей. Так, ці погляди підтримували видатний учений, педагог і діяч народної освіти М. Пирогов, вчений, літературний критик, публіцист і письменник М. Чернишевський [9, с. 26-37]. Великого значення вивченню творчості Т. Шевченка в дореволюційній російській школі надавав відомий прогресивний діяч у галузі педагогіки, методист російської літератури В. Острогорський. Так, зазначає Мазуркевич О., у посібнику “Русские писатели, как воспитательно-образовательный материал для занятий с детьми и для чтения народу” педагог в окремому розділі розглядає творчість Т. Шевченка з погляду її педагогічного значення для виховання народних мас.

Особливо потрібним В. Острогорський вважав вивчення в школі поеми “Катерина”. До списку художніх творів, рекомендованих для самостійного читання учнями, він включає разом з творами О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Гоголя, М. Некрасова й твори Т. Шевченка.

Зазначимо, що до педагогічних поглядів В. Острогорського Олександр Романович ставився з великою пошаною. Неодноразово у своїх працях він апелював до його думки щодо необхідності дослідження історичного розвитку передової методичної думки, викоренення формалізму у викладанні літератури [5, с. 10, 164], про організацію процесу навчання літератури, наприклад, висуваючи тезу щодо необхідності застосування ідейно-естетичного аналізу художнього твору на уроках літератури, подолання перевантаження учнів навчальним матеріалом на уроках літератури [5, с.164, 356]. Цінним у поглядах педагога щодо вивчення літератури він вважав намагання ввести до її шкільного курсу не тільки твори російських, але й окремі твори зарубіжних письменників [5, с. 147].

Вибудовуючи свою методичну систему навчання літератури, О. Мазуркевич орієнтується на методичні праці російського літературного критика, поета, публіциста, революційного демократа М. Добролюбова, який рекомендував використовувати при вивченні літератури аналітичний метод, конкретний розбір художніх творів у єдності їхнього змісту і форми, ідеї та образів твору, історичної обумовленості, що має закріплюватися письмовими роботами аналітичного характеру. Учений зауважує, що сформульовані М. Добролюбовим принципи критичного аналізу художнього твору в школі відстоював видатний педагог другої половини XIX століття В. Стоюнін [5, с. 166]. Слідом за М. Добролюбовим науковець неодноразово у своїх статтях виступає проти “розжовування”, безконечного роз’яснення матеріалу підручника. До речі, ці погляди М. Добролюбова, як зазначає О. Мазуркевич, були розвинуті автором першої післяжовтневої методики української літератури, яка вийшла друком в Києві у 1921 році, Олександр Костянтинович Дорошкевич, український літературознавець і літературний критик доби Розстріляного відродження, педагог, автор підручників з історії української літератури. Його заслуга, на думку вченого, полягає у тому, що він спростовував практику підміни бесідою з приводу художнього твору знайомства з самим твором [6, с. 26-30].

Одним із невичерпних джерел збагачення педагогіки та методики літератури О. Мазуркевич вважав педагогічні ідеї великого художника і мислителя, поета і вченого Івана Яковича Франка. Критичний аналіз його праць у контексті конкретних історичних умов, за яких розвивалися погляди вченого, а саме: “Ученицька бібліотека в Дрогобичі” (1878), “Конечність реформи учення руської літератури по наших середніх школах” (1884), “Тополя Т.Шевченка” (1890), “Таємні товариства молоді” (1890), “Pedagogiczne tumanu” (1891), “Наш театр” (1892), “Леся Українка” (1898), “Із секретів поетичної творчості” (1899), “Нарис історії українсько-руської літератури”, “Метод і задача історії літератури” (1926), оповідання “Борис Граб” тощо дав можливість ученому оцінити внесок великого письменника у розвиток педагогічної науки, викласти його погляди на проблеми навчання літератури, які, на його думку, становлять особливий інтерес для вчителів-словесників.

Він вважає цінним для вивчення вчителями праць І. Франка методичного характеру, у яких той не обмежується постановкою проблем навчання, але й дає цінні вказівки щодо удосконалення процесу навчання. Так, заслугою І. Франка є його боротьба проти схоластики у викладанні літератури, зведення вивчення творів письменників до механічного зубріння, спотвореного трактування найвидатніших явищ української літератури у шкільному курсі, у зв’язку з чим письменник критикував шкільні програми і підручники, зазначаючи, що антинародний напрям, який офіційно надавався шкільному курсу літератури, гімназіальним програмам словесності, є одним із джерел, що породжують антипатріотизм і національний нігілізм [1, с. 26]. Доречними, на думку О. Мазуркевича, є думки І. Франка щодо змісту навчання літератури, зокрема щодо укладання хрестоматій з літератури та принципів їх формування на основі словесних “древностей”, вивчення яких без докладних історичних і порівняльно-літературних пояснень, коментарів тільки шкодитиме формуванню в учнів необхідних уявлень про

багатство української мови та літератури. Актуальним він визнає переконання письменника в тому, що метою викладання літератури в середніх школах має бути ознайомлення учнів з живою мовою і живою літературою, українським фольклором.

Мазуркевич О. гаряче підтримує погляди І. Франка на роль вчителя у викладанні літератури, зокрема щодо живого слова вчителя на уроці.

Цінним у методичній концепції письменника науковець визнає розподіл аналізу художнього твору на дві галузі:

- психологічний аналіз, що дає можливість розкрити творчість художника з внутрішнього, індивідуального боку, оцінити багатство фантазії художнього слова, ясність і пластику його уяви, силу і живість його чуття, склад і широту його пізнань, дозволяє простежити розвиток літературних традицій у творчості художника і зв'язок його з життям;
- історичний аналіз, що розкриває зв'язок художнього твору чи загалом творчості письменника з історією літератури [1, с. 28].

Одним із важливих методологічних принципів, покладених І. Франком в основу методики літератури, О. Мазуркевич вважає принцип інтернаціоналізму. І. Франко закликав при розгляді літературних явищ не замикатися у вузьких національних рамках, не відгороджуватися від здобутків інших народів [1, с.30]. Разом з тим, вчений вітає позицію Франка щодо необхідності відтворення в літературі національних особливостей народу.

Мазуркевич О. упродовж своєї педагогічної діяльності повсякчас опікувався питаннями змісту літературної освіти школярів, зокрема особливу увагу звертав на укладання підручників з літератури. Саме тому йому близькі погляди І. Франка на тогочасні шкільні підручники і посібники та його критичне ставлення до них, рішуче засудження схоластики у викладанні літератури.

Аналізуючи праці О. Мазуркевича, ми бачимо, що саме на думку І. Франка він опирається, доводячи важливість аналізу мовностилістичних засобів художнього тексту у практиці навчання літератури. Співзвучні погляди О. Мазуркевича і І. Франка на питання письмових робіт учнів з літератури, організацію позакласного читання художніх творів.

Протестуючи проти морального виховання учнів на уроках літератури через натаскування “пустопорожніх моральних сентенцій, повчань, пустодзвонних проповідей” та доводячи необхідність у цьому процесі розкриття глибокої внутрішньої ідейності й художньої довершеності, втіленої у всій системі образів художнього твору, О. Мазуркевич посилається на літературно-педагогічні праці І. Франка, у яких той вимагав, щоб при аналізі художнього твору вчитель уникав поверхового моралізаторства, а разом з учнями заглиблювався у зміст твору, розкриваючи ідейно-художню силу його образів [4, с. 215].

Таким чином, глибоке вивчення творчого доробку І. Франка дозволило вченому виокремити основні принципи методики літератури, які проголошував письменник і які й сьогодні не втратили своєї цінності, а саме:

- ґрунтовний аналіз художнього твору після попереднього уважного читання тексту і продумування його змісту;
- оцінка літературних образів і явищ у зв'язку з життям, конкретною історичною обстановкою;
- виявлення в творах живого зв'язку з життям автора, його поглядами і переконаннями;
- принцип інтернаціоналізму;
- аналіз художнього твору у єдності його форми і змісту;
- розгляд художнього твору з погляду загальнонародного і загальнолюдського культурного розвитку;
- розвиток самостійного мислення учнів .

Відзначаючи багатство методичної спадщини І. Франка (досить повна характеристика стану викладання літератури в школах Галичини, глибокий аналіз і критика шкільних програм і підручників з літератури, чітко визначені загальні вимоги до навчання літературі, принципи аналізу художнього твору в школі, розкриття змісту і значення позакласного читання художніх творів), О. Мазуркевич переконливо доводить, що глибокий науковий аналіз творчої спадщини

І. Франка дає можливість не тільки окреслити його педагогічні погляди, але й є дороговказом для вчителів-словесників.

У різні роки своєї наукової діяльності О. Мазуркевич вивчав творчу спадщину видатного вітчизняного педагога Костянтина Дмитровича Ушинського та його вплив на розвиток педагогічної науки (“Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи”, 1954; “К. Д. Ушинський і Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської”, 1974).

Він доводить, що праці К. Ушинського з питань народності громадського виховання, дидактики і психології становили теоретичне підґрунтя для педагогічної діяльності багатьох видатних педагогів. Зокрема зазначає, що яскравим виразником і послідовником поглядів К. Ушинського на функціонування недільних шкіл, в яких він вбачав підтвердження того, що народ розвивається нестримно та потребує знань, була Х. Алчевська [7, с. 51].

Звертає увагу на таку актуальну й нині проблему, якою опікувався К. Ушинський, як підготовка вчителів [2, с. 259]. Учений гаряче підтримує тезу К. Ушинського про величезний виховний потенціал особи викладача [12, с. 123]

На основі аналізу праць К. Ушинського О. Мазуркевич робить висновок, що педагог надавав великого значення творчості Т. Шевченка як невичерпного матеріалу для здійснення виховної роботи в школі, найтоншого розвитку найбагородніших і найніжніших почуттів у серцях молодого покоління [9, с. 26-37].

Особливо прогресивними О. Мазуркевич вважає погляди К. Ушинського на вивчення рідної мови у школах України – мови Т. Шевченка, яка заборонялася царським урядом, виганялася зі школи “як чума” [9, с. 26-37] Серед іншого зазначає, що одним із популяризаторів цих поглядів був його послідовник М. Бунаков, який пропагував твори Т. Шевченка для вивчення у школі, у тому числі розмістив у своїй книзі “Живое слово” поезію Т. Шевченка “Садок вишневий коло хати” у перекладі російського поета Л. Мея.

Увагу О. Мазуркевича привертали педагогічні погляди видатного українського письменника Степана Васильовича Васильченка. Із праць ученого дізнаємося про роль С. Васильченка у розвитку радянської методики літератури в Україні, його внесок у методику літератури у ті часи, особливо в час боротьби проти перекозів у педагогічній науці. На прикладі життя та діяльності С. Васильченка О. Мазуркевич показав типове для тогочасної дійсності як в Україні, та і в Росії ставлення до освіти народу та вчителя з боку правлячих кіл. Дослідник робить висновок, що письменник вів гостру принципову боротьбу проти антинаукової “теорії комплексів”, заборони шкіл з українською мовою навчання і русифікації всієї системи освіти [5, с. 206]. Однак, зауважує науковець, С. Васильченко не був русофобом, не виступав проти вивчення російської мови і літератури, навпаки, пропагував вивчення байок І. Крилова, часто звертався до творів В. Короленка, А. Чехова, М. Горького, але разом з тим слідом за К. Ушинським, М. Чернишевським, М. Добролюбовим висловлював своє переконання щодо необхідності навчання дітей-українців рідною мовою [5, с. 207].

Дослідження діяльності С. Васильченка дозволило вченому висвітлити його погляди на проблеми навчання та виховання на уроках літератури. Однією з важливих методичних вимог С. Васильченка до викладання літератури науковець вважає відчуття педагогом художності твору. Сучасними й для другої половини ХХ століття О. Мазуркевич визнає вимоги С. Васильченка до учителя літератури нерозривно зв’язувати художні твори з життям суспільства, з дійсністю [4, с. 15]. Ученому імпонують й погляди С. Васильченка щодо викладання літератури у єдності ідейності і художності [8, с.25-26]. Мазуркевич О. як активний пропагандист принципу самостійності та розвитку творчого сприйняття учнями художніх творів знаходить підтримку у працях письменника, де педагог підкреслює роль учнівських творів, що допомагає “...розвинути розум у дитини, розбудити в неї думку, зробити їх швидкими та гострими” [5, с. 207].

Учений зазначає, що педагогічні інтереси С. Васильченка концентрувалися не тільки на питаннях освіти дітей, а й їхніх батьків. Мазуркевич О. підкреслює, що навіть після категоричної заборони влади вчителювати С. Васильченко, присвятивши себе літературі, не полишав

педагогічних проблем. Особливе місце в його творчості посідають оповідання, присвячені школі, учителям, дітям. Майже через усі твори С. Васильченка проходить тема праці вчителя, яку він високо поцінував. В основі його оповідань “Вечеря”, “Вова”, “Над Россю”, “З самого початку”, “Гріх” – занедбана сільська школа, важкий матеріальний стан вчителів, їхня праця в умовах моральної ізоляції. Письменник обстоював свій ідеал справді народного вчителя, який, за його словами “...не мусив бути “святим” безсловесним попихачем, учитель повинен бути сильний, незалежний” [т. 3, с. 357].

Увагу вчительства О. Мазуркевич привертає до поглядів С. Васильченка щодо ролі суспільно корисної праці, організованої творчим натхненням учителя, у вихованні школярів, які він найбільш яскраво висвітлює у повісті з життя радянської школи “Авіаційний гурток”.

Прогресивним у діяльності письменника-педагога, як підкреслює науковець, було ознайомлення школярів з усною народною творчістю, яке, на його думку, великою мірою сприяло розвитку в учнів рідної мови, кращими творами російських письменників, у тому числі перекладеними українською мовою особисто ним твори М. Гоголя, В. Короленка, М. Лєскова, О. Серафимовича. [10, с.85-88].

З великою повагою ставився О. Мазуркевич до педагогічних поглядів визначного вченого, педагога, діяча народної освіти Миколи Івановича Пирогова. Звертав увагу на його прогресивні думки щодо втілення в життя ідеї недільних шкіл, які, за переконанням М. Пирогова, найбільшою мірою відповідали потребам краю. Актуальною він вважає статтю М. Пирогова “Про недільні школи” (1863), у якій з великою шаною той говорив про таких ентузіастів як Х. Алчевська, які взялися за справу освіти народу [2, с. 269].

Важливим внеском в методіку літератури О. Мазуркевич вважав офіційне затвердження у 50-х рр. ХІХ століття, коли М. Пирогов був попечителем учбового округу, в Одесі і Києві літературних бесід в шкільній практиці [7, с. 49]. За ініціативи М. Пирогова були затверджені спеціальні Правила, в яких вказувалося, що метою запровадження літературних бесід є розвиток самостійної пізнавальної діяльності учнів та формування у них усних та письмових навичок висловлення своїх думок. Дослідник зауважує, що М. Пирогов не розглядав літературну бесіду як метод викладання літератури на уроці, однак вважав її одним із цінних засобів виховання в учнів здібності до самостійної розумової праці та важливою формою позакласної роботи. У вищезазначених правилах також наголошувалося, що теми бесід можуть бути запропоновані не тільки вчителем, але й учнями, а кінцевою метою таких бесід має бути з’ясування істини. Свого часу Х. Алчевська, як зазначає О. Мазуркевич, не тільки запровадила літературні бесіди, але й поклала цей метод в основу всіх занять з літератури.

Отже можемо зробити висновок, що О. Мазуркевич звертався до дослідження надбань педагогічної науки України дорадянської доби, глибоко усвідомлюючи її роль і значення для подальшого розвитку педагогічної думки, важливість і необхідність вивчення здобутків передових педагогів для критичного осмислення і творчого використання кращих з них у практиці роботи загальноосвітніх навчальних закладів. Чимало педагогічних ідей видатних представників освіти, науки і культури отримали розвиток у наукових працях вченого, у тому числі щодо навчання на національній основі, навчання рідною мовою, виховної ролі літератури, нерозривного зв’язку навчання і виховання дотримання принципів систематичності й послідовності у навчанні, обов’язковості формування в учнів умінь застосовувати знання на практиці, необхідності застосування принципу наочності тощо.

Список використаних джерел

1. Мазуркевич О. Р. Вклад І. Франка в методіку української літератури / О. Р. Мазуркевич // Література в школі. – 1956. – № 6. – С. 24-33
2. Мазуркевич О. Р. К. Д. Ушинський і Харківська недільна школа Х. Д. Алчевської / О. Р. Мазуркевич // Педагогічні ідеї К. Д. Ушинського / О. Р. Мазуркевич. – Київ : Вища школа, 1974. – С. 259-273.

3. Мазуркевич О. Р. Леся Українка в боротьбі за підвищення виховної ролі літератури / О. Р. Мазуркевич // Леся Українка в школі : посібник для вчителя – Київ : Радянська школа, 1966. – 248 с. – С.32-53
4. Мазуркевич О. Р. Метод і творчість: Удосконалення методів вивчення художньої літератури в процесі їх розвитку і творчого застосування / О. Р. Мазуркевич. – Київ : Радянська школа, 1973. – 254 с.
5. Мазуркевич О. Р. Нариси з історії методики української літератури / О. Р. Мазуркевич. – Київ : Радянська школа, 1961. – 376 с.
6. Мазуркевич А. Р. Овладение наследием и творческий поиск / А. Р. Мазуркевич // Советская педагогика – 1989 – №7 – С. 26-30
7. Мазуркевич О. Р. Патріотичний вклад у справу народної освіти і педагогічної науки (З нових досліджень неопублікованої спадщини): до 100-річчя Харківської недільної школи / О. Р. Мазуркевич // Радянська школа. – 1962. – № 5. – С. 45-52.
8. Мазуркевич О. Р. П'ятдесятирічний шлях радянської методики літератури на Україні. / О. Р. Мазуркевич // Методика викладання української мови і літератури. Республіканський науково-методичний збірник – Випуск 3. – Київ : Радянська школа, 1967. – С. 18-35
9. Мазуркевич О. Р. Творчість Т. Г. Шевченка в педагогічній спадщині передових діячів російської школи / О. Р. Мазуркевич // Радянська школа. – 1954. – №1 – С. 25-37
10. Мазуркевич О. Р. Учитель і школа в житті письменника-педагога (С. Васильченко) / О. Р. Мазуркевич // Радянська школа. – 1979. – №1. – С. 85-88
11. Мазуркевич А. Р. Ян Амос Коменский и прогрессивные педагоги Украины / А. Р. Мазуркевич // Советская педагогика. – 1970. – №11 – С. 104-111
12. Ушинський К. Д. Три елементи школи // Твори в 6 т. – Київ, 1954-1955, Т.І. – С. 123

The priority lines of school education modernization predetermine innovative processes as well as profound scientific search for regularities and tendencies of pedagogical science development. Studying the achievements of the pedagogical science, the influence of the pedagogical heritage of the progressive educators, scientists and culture figures from the past on the education development is an important factor of modern school education strategy, the condition of scientific cognition. Quite a few scientists dedicated their works to studying the achievements of the pedagogical science, among them the notable place is taken by the academician, doctor of pedagogy, professor O. Mazurkevych.

The article deals with studying and generalizing by O. Mazurkevych the views of outstanding representatives of education, science and culture of the pre-Soviet epoch. It was discovered that the scientist thoroughly investigated the pedagogical heritage by S. Vasylychenko, P. Hrabovskyi, O. Doroshkevych, Ya. Komenskyi, V. Ostrohorskyi, M. Pyrohov, H. Skovoroda, I. Franko, Lesya Ukrainka, T. Shevchenko. It is noticeable that the scientist's analysis of their pedagogical views from the positions of historical and biographical approach is all-round and thorough. It is found out that O. Mazurkevych consistently developed pedagogical ideas of progressive figures of education, science and culture in his scientific and methodological works, appealed to using their best pedagogical achievements in the school work practice. The scientist paid special attention to solving the problems of teaching literature in the works by the above-mentioned educators. On the basis of their works analysis the scientist proves the progressiveness of their views as to teaching on the national ground, following the principles of the systematic character and consistency in teaching, obligation to form pupils' skills in using knowledge on practice, necessity to use the principle of visualization, bringing up a thinking, clever and sensitive person. The scientist proves that pedagogical views of the progressive representatives of education, science and culture of the pre-Soviet epoch must be employed while determining the main foundations of education development.

Key words: education, pedagogy, methodology of literature, principles of teaching, pedagogical heritage, literature education, Sunday schools.